

Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskioglu*

Mahmut Kelpetin

Öz

Konu ve Amaç: Osman Keskioglu, Bulgaristan'da zor ve çetin şartlar içinde yetişen son dönemin önemli âlimlerindedir. Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı zamana kadar gerek eğitimci olarak Medresetü'n-nüvvâb'da yaptıklarıyla gerekse İslâmî ilimler, eğitim, kültür ve tarih gibi pek çok alanda yazdıklarıyla önemli hizmetler yürütmüştür. Bu çalışmada Keskioglu'nun Bulgaristan, Mısır ve Türkiye gibi farklı ülkelerde yaşadığı tecrübelerin ve farklı alanlarda geniş ilmi birikimini yansıtan çalışmaların tanıtılması amaçlanmaktadır.

Yöntem: Kaynak ve araştırmalarda yer alan bilgilerin toplanmasından ve tasnifinin yapılmasından sonra iç kompozisyon ve metin kurgusu, daha çok mukayese ve betimleme yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Sonuç: Osman Keskioglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan döneme tanıklık eden çok kıymetli bir âlimdir. Ömrünü ilme adayan Keskioglu'nun hayatı, eğitim hizmetleri ve ilmi faaliyetlerinin öğrenilmesi bir taraftan Balkanlar'da önemli bir yerleşim yeri olan Bulgaristan'ın özellikle de müslüman Türkler'in tarihinin bilinmesine ve kültürünün tanınmasına önemli katkı sunmaktadır. Öte yandan bu tür faaliyetler, bölgedeki İslâm kültürünün gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca konuya ilgi duyan diğer araştırmacıların yeni çalışmalar yapmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şumnu, Bulgaristan, Medresetü'n-nüvvâb, Yusuf Ziyaeddin Eرسال, Ahmed Davudoğlu.

A Life Dedicated to Science from the Ottoman Empire to the Republic, from Bulgaria to Turkey: Osman Keskioglu

Abstract

Subject and Purpose: Osman Keskioglu is one of the most important scholars of recent times, who grew up under difficult conditions in Bulgaria. Until the time he had to immigrate to Turkey, he carried out important services both as an educator at the Nuvvab School (Medresetü'n-nüvvâb) and with his writings in many fields such as Islamic sciences, education, culture and history. This study aims to introduce the experiences

* Bu makale, 03 Ekim 2019 tarihinde Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde düzenlenen Balkanlar ve İslam Sempozyumu'nda sunulan ve daha sonra basılan tebliğler kitabında yayımlanan bildirinin gözden geçirilip notlar ilavesiyle yeniden hazırlanmış halidir.

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Marmara University Faculty of Theology, Istanbul/Turkey

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Kelpetin, Mahmut. "Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskioglu". *Mutalaa* 2/1 (Haziran 2022), 50-60.

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6041-4964
ROR ID: ror.org/02kswqa67
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.6759619

Geliş tarihi: 12.05.2022
Kabul tarihi: 15.05.2022

Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskioglu

Keskioglu had in different countries such as Bulgaria, Egypt and Turkey as well as the studies that reflect his extensive scientific knowledge in different fields.

Method: After the collection and classification of the data in the resources and researches, the text was composed with mostly the use of comparative and descriptive methods.

Conclusions: Osman Keskioglu has been a very valuable scholar who witnessed the period of transition from the Ottoman Empire to the Republic. On the one hand learning about the life, educational services and scientific activities of Keskioglu, who devoted his life to science, makes an essential contribution to the knowledge of the history and culture of Bulgaria, which has been an important settlement in the Balkans, and those of the Muslim Turks. On the other hand, such activities pave the way for the development of Islamic culture in the region. It also contributes to other researchers who are interested in conducting new studies on this topic.

Keywords: Shumnu, Bulgaria, Nuvvab School (Medresetü'n-nüvvâb), Yusuf Ziyaeddin Ersal, Ahmed Davudoglu.

Giriş

Balkan yarımadasının doğu kısmında bulunan Bulgaristan Osmanlılar'ın Rumeli'ye yönelik fetih politikasının sonucunda ele geçirildi. Osmanlı idaresi, uyguladığı yönetim siyasetinin başarısı sayesinde¹ burada varlığını uzun süre devam ettirdiği gibi Balkan ittifakına karşı önemli bir kazanım elde etti. Zaman içinde Bulgar topraklarındaki Osmanlı şehirleri, kültürel açıdan değişim gösterdi. Özellikle Sofya, Avrupa'da İslâm medeniyeti açısından önemli bir merkez haline dönüştü.² XVI. yüzyılda bölge nüfusunun önemli bir kısmı (yaklaşık 35.000) müslüman Türkler'den meydana gelirken, Bulgar, Rum ve diğer gayri müslimlerin sayısı (yaklaşık 5000) çok daha azdı. Öte yandan XIX. yüzyıla kadar Türk idaresinden şikâyetçi olmayan Bulgarlar, 1789 Fransız İhtilâlî'nin milliyetçilik ve Ruslar'ın panslavist politikası ile Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin Bulgarlar'ı istismarı sonrasında merkezî yönetime karşı isyanın ilk adımını atmış oldular. Nitekim Doksanuç Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, sonuçları açısından Bulgaristan için son derece önemli neticeler ortaya çıkardı. Ruslar'ın desteğini alan Bulgarlar, müslüman-Türk halkına büyük zulüm gerçekleştirdi. Bu durum, öldürme ve yağma dışında başta cami ve mezarlıklar olmak üzere bölgedeki Türkler'e ait her türlü mirasın yok edilmesine neden oldu.³

Savaş sırasında ve sonrasında yarım milyondan fazla müslümanın göçe zorlandığı bilinmektedir. Onların bir kısmı, savaştan sonra geri dönse de etnik denge ve siyasi güç, Hıristiyan Bulgarlar lehine değişmiş oldu.⁴ Nitekim Filibe sancağında 1875 yılında 300.000 olan Türk nüfusunun sayısı, savaş ve Bulgar zulmü sonrasında 15.000'e kadar düşmüştü.⁵ Bulgar topraklarında kalan müslüman Türkler için dilleri, dinleri ve etnik kimliklerini korumak hayli zorlaşmıştı. Dolayısıyla müslümanların azınlık haline düştükleri topraklarda hayatta kalma mücadelesinde ortaya koydukları işler ve yürüttükleri faaliyetler çok kıymetlidir. Bu açıdan yaşadığı dönemde Bulgaristan'daki Türklerin tarihî ve dinî değerlerinin korunmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında

¹ Minkov Anton, "Bulgaria", *Encyclopaedia of Islam* (3. Edisyon), (Erişim 8 Mayıs 2022).

² Meselâ ünlü âlim, şair ve mutasavvıf Bâli Efendi (ö. 1553) Sofya'da faaliyetlerini sürdürürken, şair İbrâhim Efendi (ö. 1669) ve Vâhid Mehmed Çelebi (ö. 1683) ise buranın yerlilerindendi.

³ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi-", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/397.

⁴ Anton, "Bulgaria".

⁵ Halaçoğlu, "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi-", 6/398

önemli roller üstlenen Osman Keskiöğlü'nün hayatını ve izlerini takip etmek anlamlı hale gelmektedir.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Son dönemin önemli âlimlerinden Osman Keskiöğlü,⁶ Bulgaristan'ın güneydoğusunda Burgaz vilayetine bağlı Karınâbâd (Karnobat) ilçesinin Rupça köyünde 22 Şubat 1907⁷ yılında doğdu.⁸ İlk öğrenimine köyünde başlayan Keskiöğlü, I. Dünya Savaşı nedeniyle (1914-1918) eğitimini birkaç yıl gecikmeli olarak tamamladı. Daha sonra köyünden ayrılarak Şumnu'da faaliyet gösteren orta okul seviyesindeki Medrese-i Âliye'ye kayıt yaptırdı (1924). Dört yıl süren eğitim boyunca Mustafa Hayri Efendi, Ali Rıza Efendi, Necip Asım Efendi, Vidinli Rüstem Cemal ve Ahmed Kemal gibi hocalardan çeşitli dersler okudu. Buradan mezun olduktan sonra aynı şehirde bulunan Medresetü'n-nüvvâb'a⁹ kaydoldu (1928). Bu müessesenin tâli/lise kısmına¹⁰ beş yıl devam etti ve lisenin en

⁶ Türkiye'ye yerleşmeden önce Seyfullah soy ismini kullanmıştır. bk. Vedat S. Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü'nün Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Godişnik: na Visşiya İslamski Institut=Annual of the High Islamic Institut = Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, 4 (2012), 6.

⁷ Doğum yılıyla ilgili 1908 ve 1909 gibi farklı tarihlere yer verilmiştir (Vedat S. Ahmed, "Şumnu'daki Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler", *Godişnik: na Visşiya İslamski Institut=Annual of the High Islamic Institut=Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, 3 (2011), 139). Kaynaklardaki bu farklılığın hicri ve rumi takvim kullanımından kaynaklı olduğu söylenmiştir. bk. Vedat S. Ahmed, "Osman Seyfullah", 5. Diğer yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki sicil karnesinde doğum tarihi 27.07.1908 olarak kaydedilmiştir. Karşılaştırma için bk. İbrahim Yusuf Tefik, *Osman Keskiöğlü'nün Tefsir, Kur'an İlimleri ve Meâline Dair Çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 1.

⁸ Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) Bulgaristan Türk Edebiyatı*, ed. Nevzat Kösoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997), 8/104; Niyazi Hüseyin Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri: Ansiklopedik Bilgiler*, İstanbul: Bizim Yurt Yayınları 1999, 147; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/309.

⁹ Bulgaristan'ın 1908 tarihinde bağımsızlığını kazanmasından sonra burada yaşayan müslümanların dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan müessesedir. Müftü, müftü vekili, öğretmen ve imam-hatip yetiştirmek üzere açılan bu okulun kuruluşu, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında 1909 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ve buna bağlı olarak 1913'te imzalanan İstanbul Muahadenâmesi'nin ikinci ek protokolünün 7. Maddesine (Başmüftü ve müftüler, Maârif-i Umumiyye Meclislerini, İslâm mekteplerini, medreselerini teftiş ve lüzum görülen yerlere yenilerinin açılıp, kurulması için lazım gelen teşebbüsâtı yapacaklardır. Bulgaristan Hükümeti, Maârif-i Umumiyye Kanunu ile tayin olunan nispet çerçevesinde ve masrafları kendilerine ait olmak üzere Türk ilk ve orta okulları tesis edecektir. Tedrisat Türkçe olacak, resmi programa uyulacak ve Bulgar lisanının tahsili mecburi olacaktır. Bu okulların bütün masrafları Bulgar Hazinesince karşılanacaktır. Nüvvâb, yani "Müftü" "Nâib" yetiştirmek üzere bir hususî müessese tesis edilecektir. bk. Sadi Bayram-Hayrettin Ersal, "Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu Nüvvâp", *Vakıflar Dergisi*, 20 (1988), 416.) dayanır. Bu anlaşmaya rağmen nüvvâb kararı uzun süre uygulanamadı. İlk olarak 23 Mayıs 1919'da dönemin Bulgaristan çarı tarafından onaylanan "Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Diniyye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi"nin 105, 112 ve 188. maddelerine göre (Ömer Turan, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (4-7 Aralık 2003), 450-452, 463, İstanbul: IRCICA Yayınları, 2006) okulun malî kaynaklarının tespitine yönelik adım atılmış oldu. Ardından II. Başmüftü Süleyman Fâik Efendi, bu kanunî gerekçelere dayanarak bir komisyon oluşturup Medresetü'n-nüvvâb'ın Nizamnâme-i Esâsî Program ve Dâhili Tâlimatnâmesi'ni hazırlattı (1922). Komisyonun çalışmalarını tamamlamasından sonra okulun beş yıllık tali kısmı 1922-1923 eğitim öğretim yılında eğitimine başladı. bk. Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985, 83-85; Bayram-Ersal, 417; İbrahim Hatiboğlu, "Medresetü'n-nüvvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/344.

¹⁰ Okunan derslerin listesi için bk. Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985, 87; Vedat S. Ahmed, "Bulgaristan'da Müslüman-Türk Varlığının Korunmasındaki En Önemli Etken Olan İslâmî Eğitimin Geçmişi ve Bugünü", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları*

Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskiöğlü

başarılı öğrencilerden biri olarak mezun oldu (1933). Aynı yıl bu kurumun âli/yüksek kısmına kayıt yaptırdı; fıkıh, usûl-i fıkıh, mecelle, usûl-i muhâkemât, ahkâm-ı evkâf, Bulgar kanunları, devletler hukuku, idare hukuku ve ilm-i iktisat derslerinin yer aldığı üç yıllık eğitimin ardından¹¹ yüksek öğrenimini başarıyla tamamladı (1936). Eğitimine devam ettiği bu yıllarda pek çok hocadan ders aldı. Onlar arasında özellikle Arapça, tefsir ve hadis derslerini okuduğu Yusuf Ziyaeddin Ezherî (Ersal) belirgin biçimde etkisini hissettirmektedir.¹² Muhtemelen hocasının tesiriyle fikirlerinden haberdar olduğu Muhammed Abduh ve Cemâleddîn-i Efgânî'den etkilenmiştir.¹³ Diğer yandan Medresetü'n-nüvvâb'daki öğrenciliği sırasında çeşitli dergi ve gazetelerde şiir, dinî ve fikrî içerikli yazılar kaleme almıştır.¹⁴ Onun dinî nasihat mahiyetinde neşrettiği *Öğütlerim* kitabı ve *Emel* gazetesi bu türe ait örneklerdendir (1931).¹⁵

Osman Keskiöğlü'nün çalışkanlığı ve eğitim hayatında elde ettiği üstün başarı, Bulgaristan baş müftülüğünün dikkatini çekti. Ahmed Hasan Davud (Ahmed Davudoğlu) ve Muharrem Abdullah (Devecioğlu) ile birlikte İslâmî ilimlerde ihtisas eğitimi için Mısır'a gönderildi.¹⁶ Diğer öğrencilerden farklı olarak Keskiöğlü, burada alacağı eğitimin Medresetü'n-nüvvâb'da gördüklerinden farklı olmayacağını düşündüğü için dersleri takip edip icazet alma gereği duymadı. Bunun yerine Kâhire'deki yazma eserler ve mushaflar üzerinde¹⁷ tetkiklerde bulunarak İslâmî ilimler alanındaki müktesebatını geliştirdi.¹⁸

Mısır'daki eğitimin ardından Bulgaristan'a dönen (1940)¹⁹ Osman Keskiöğlü, Şumnu'ya yerleşti ve Medresetü'n-nüvvâb'da öğretmen²⁰ olarak çalışmaya başladı.²¹ Yaklaşık on yıl boyunca görev yaptığı bu kurumda Arapça, hadis, usûl-i fıkıh, Türk Edebiyatı ve Mecelle gibi dersleri okuttu.²² Osman Keskiöğlü, öğretmenliğinin yanında Medresetü'n-nüvvâb öğrencilerinin ders kitabı ihtiyacını karşılamak için çeşitli yayınların hazırlanmasına katkı sağladı.²³ Süleyman Sırrı ve Hâfız Nazif Osman ile birlikte 1. sınıf öğrencilerinin Arapça dersleri için *Teshîlü'l-kavâidi'l-Arabiyye* ve 2. sınıfa devam eden öğrencilerin Türk Edebiyatı derslerine kaynaklık etmesi için *Müntehabât*'ı hazırladı.²⁴ Yine ilk ve ortaokullardaki Türk

Sempozyumu = International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 184.

¹¹ Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 87.

¹² Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6.

¹³ Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147; Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309.

¹⁴ Osman Keskiöğlü, öğrenciliğindeki ilmî faaliyetler yanında okuldaki siyasî gelişmelerden uzak kalmamıştı. Meselâ okuldaki bazı öğretmenlerle ilgili başlatılan boykotun dilekçesini yazdığı için tahkikata uğramıştı. bk. Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 89-90.

¹⁵ Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 138; Ahmed, "Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler", 3/139.

¹⁶ Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 95-96; İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)* (Sofya: Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2013), 1/445; Hüseyin Ayan, "Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Dr. Osman Keskiöğlü (1908-1989)", *Türk Kültürü*, 38/328 (1990), 506.

¹⁷ Osman Keskiöğlü, geniş bilgisi ve ilmî konulardaki azmi nedeniyle "ayaklı kütüphane" diye anılmıştır. bk. Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 5.

¹⁸ Osman Kılıç-Hasan Hüseyin Yılmaz, "Bulgaristan'da Şumnu Şehrinde 'Medresetün Nüvvâb': 1922-1948", *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut=Islam in the Balkans: Unexpired Hope* (Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), 2016), 4/521.

¹⁹ Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147; Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309; Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6.

²⁰ Nüvvâb'ın tâli bölümünde Türk Edebiyatı ve Arapça; âli kısmında ise İslâmî ilimlerle ilgili dersler vermiştir. bk. Yenisoğlu, *Bulgaristan Türk Edebiyatı*, 8/104; Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147.

²¹ Kılıç-Yılmaz, "Medresetün Nüvvâb", 4/521.

²² Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147; Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309

²³ Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 134.

²⁴ Keskiöğlü, *Bulgaristan*, 147.

Dili ve Edebiyatı ders kitapları komisyonunda görev alıp *Dilbilgisi ve Okuma* kitabını neşretti.²⁵ Diğer yandan *İntibah, Dostluk, Rehber, Medeniyet*,²⁶ *Işık, Halk Gençliği* gibi gazete ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda şiir ve yazıları bulunmaktadır.²⁷

Osman Keskiöğlü'nün Bulgaristan'da kaldığı sürece gerçekleştirdiği önemli hizmetlerinden birisi, bölgedeki Türkler'in varlığının, dinî, tarihî ve kültürel değerlerinin korunması konusunda büyük dikkat göstermiş olmasıdır. Yıllarca sürdürdüğü ilmi faaliyetlerinde buna titizlikle riayet etmiştir. Meselâ Mısır'da öğrenciliği zamanında Milli Kütüphane'de Bulgaristan Türkleri'nin tarihine ilişkin bulduğu belgeleri kaydetmiş; Medresetü'n-nüvvâb'da öğretmenlik yaptığı yıllarda meslektaşlarının desteğiyle Bulgaristan Türkleri'nin soy ağacına (kökenine) ilişkin kapsamlı çalışma hazırlamıştır. Keskiöğlü'nün eğitim faaliyetleri sahasında gerçekleştirdiği önemli işlerinden bir diğeri, "Türk Öğretmen Birliğini" kurmasıdır. Başkanlığını Keskiöğlü'nün yaptığı bu müessese, öğretmenlerin birlikteliği ve teşkilatlanması adına önemli bir adım olmasına rağmen Bulgar hükümetinin engeller çıkarması nedeniyle başarıya ulaşamadı.²⁸

9 Eylül 1944, Bulgaristan tarihinde Türkler açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Kimon Georgiev başkanlığındaki Vatan Cephesi, bir hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdikten sonra Türkler'e yönelik baskı faaliyetleri giderek artmaya başladı ve İslâmî eğitimde sınırlamaya gidildi.²⁹ Bu baskılar neticesinde Osman Keskiöğlü, 9 (10)³⁰ Eylül 1950'de ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etti³¹ ve Ankara'ya yerleşti.³²

Osman Keskiöğlü, 4 Ekim 1950 tarihinden itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde göreve başladı. Bu kurumda yaklaşık on yıl Arapça mütercim olarak çalıştı. 18 Kasım 1959 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Arapça okutmanı oldu. Ertesi yıl fakülteye öğretim üyesi olarak tayin edildi ve uzun yıllar Kur'an-ı Kerim ve İslâm Dini Esasları dersini okuttu. Osman Keskiöğlü, 16 Mart 1991 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu'nda üye olarak görev aldı. Bu müessesenin adınının, 2 Temmuz 1965 tarihinde "Din İşleri Yüksek Kurulu" olarak değiştirilmesinden sonra³³ Keskiöğlü, bu kurulda mütercim olarak çalışmaya başladı (7 Ekim 1965). Bir yıl sonra da kurul üyeliğine atandı. Osman Keskiöğlü, 4 Ağustos 1976 tarihinde bu görevinden emekliye ayrıldı. 1986 yılında Selçuk Üniversitesi tarafından ilme olan katkılarından dolayı "fahri doktora" unvanı verilen³⁴ Osman Keskiöğlü, 4 Ağustos 1989 tarihinde Ankara'da vefat etti ve Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedildi.³⁵

²⁵ Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 10.

²⁶ On beş günde bir yayımlanan *Medeniyet* gazetesinde Osman Ezherî ve Osman Seyfullah imzalarıyla dinî, fikrî ve ictimai muhtevalı yazılar yazmıştır. bk. Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309; Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6/139.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Ahmed, "Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler", 3/139.

²⁸ Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 10, 11.

²⁹ İslâmî eğitim veren kurumların yapısal işleyişlerinde önemli değişikliklere gidilmiş; bunların bir kısmı devlete bağlı kurumlar haline dönüşmüştür. Ancak asıl dönüşüm ise din derslerinin azaltılması olmuştur. Bunun neticesinde kurumlar yavaş yavaş kapanmaya ya da dinî mahiyetini tamamen kaybetmeye başlamıştır. Geniş bilgi için bk. Ahmed, "Bulgaristan'da Müslüman-Türk Varlığı", 186-187.

³⁰ Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6.

³¹ Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147.

³² Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309; Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6.

³³ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf>

³⁴ Ayan, 509.

³⁵ Bahtiyar, *Balkanlarda Türk Ünlüleri*, 147; Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309; Ahmed, "Osman Seyfullah Keskiöğlü", 6-7.

Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskiöğlü

2. Eserleri

Arapça, Farsça ve Bulgarca bilen Osman Keskiöğlü, çok erken yaşlardan itibaren ilme merak salmış; çeşitli dergi ve gazetelerde dinî ve fikrî içerikli yazılar, şiir ve hikayeler yayınlamıştır. Geniş bir ilmî müktesebata sahip olan Keskiöğlü'nun başta İslâmî ilimler olmak üzere İslâm kültürü ve Bulgaristan'daki Türk İslâm kültürüyle ilgili çok sayıda telif ve tercüme eseri vardır.³⁶ Bunların listesi şöyledir:³⁷

2.1. Telif Eserleri:

- *Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yetişen İlim Adamları* (Mustafa Runyun ile birlikte, Ankara 1953)
- *Nurlu Yol* (Ankara 1957)
- *Hazreti Ebubekir* (Ankara 1957)

Cep kitabı formatında hazırlanan eserde Hz. Ebû Bekir'in hilafet öncesi hayatına, halifelik dönemine ve İslâm'a yaptığı hizmetlere yer verilmektedir.

- *Hazreti Ömer* (Ankara 1958)

Hz. Ömer'in hilafet öncesi hayatına, halifelik dönemine ve İslâm'a yaptığı hizmetlere yer veren bir cep kitabıdır.

- *İslâm Hukukunun Mümessili, Fikir İstiklâlinin Alemdârı İmam A'zam (Numan b. Sabit)* (Ankara 1960)
- *Hazreti Osman Zinnureyn* (Ankara 1960)

Hz. Osman'ın hilafet öncesi hayatını, halifelik dönemini ve İslâm'a yaptığı hizmetleri anlattığı küçük bir risaledir.

- *İslâm Dünyası Dün ve Bugün* (Ankara 1964)

İslâmiyet'in ortaya çıkışı, mezhepler, İslâmiyet'in dünyaya yayılışı ve İslâm dünyasının durumuyla ilgili genel bilgiler içermektedir.

- *Hâtemül-enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı* (Ankara 1966, 1971, 1972, 1974, 1978, 1981, 1982, 1985)

Müellifin Ali Himmet Berki ile birlikte yazdığı eser, gençlerin Allah Resûl'ünü kendi dili ve kültürü üzerinden tanınması için hazırlanmıştır. Basit ve sade bir anlatımın tercih edildiği eserde, Hz. Peygamber'in hayatı kronolojik sıra ile anlatılmaktadır.

- *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku* (Ankara 1969, 1980, 1999)

Kitap iki bölümden meydana gelmektedir. İlk kısmında fıkıhın tarihine değinilirken ikinci kısımda akitler, ticaret, aile ve miras hukuku gibi İslâm hukukunun ana konularına ve bunların kapsamına giren hususlara yer verilmektedir.

- *Fakih Sahâbiler ve Mezheb İmamları* (Ankara 1972)

³⁶ Baskıya hazırladığı eserlerin listesi için bk. Ayan, "Osman Keskiöğlü", 508-509.

³⁷ Ayan, "Osman Keskiöğlü", 507-508; Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", 25/309-310.

Müellifin Diyanet Gazetesi'nde "İslâm Büyükleri" serisinde yayımladığı yazıların derlenmesinden meydana gelen eser, sahabe arasında en çok fetva vermekle meşhur yedi yedi sâhâbî ile bazı mezhep imamlarının biyografilerini ihtiva etmektedir.

- *Peygamberler Tarihi* (Konya 1976)

Kur'an'da adı geçen peygamberlerin hayatlarına, yaşadıkları ibretli hikâye ve kıssalara yer verilmektedir.

- *Kur'an Yolunda* (Ankara 1976)
- *Hulefâ-i Raşidin Dört Halife* (Ankara 1976)
- *Hazret-i Peygamberin Hayatı: Siyer-i Nebi* (Ankara 1981)
- *Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri* (Ankara 1973)

Müellifin küçük risâle şeklinde hazırladığı bu çalışmada, müslümanların astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih olmak üzere çeşitli alanlarda yaptığı katkıları ve Batı'ya tesirini incelemektedir.

Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür (Ankara 1985)

Kitapta Bulgaristan'daki dinî teşkilata, kültür kaynaklarına, eğitim-öğretim faaliyetlerine ve bölgede hizmet eden din adamı, bürokrat, gazeteci ve öğretmenlerin etkilerine yer vermektedir. Ayrıca eserin son kısmında yaşadığı dönemin hatıratını yansıtan fotoğraflar yer almaktadır. Müellifin Bulgaristan'da kaldığı süre boyunca kitaplardan ve topladığı notlardan istifadeyle hazırladığı bu çalışması, özellikle bölge tarihinin bilinmesi ve günümüze ışık tutması bakımından oldukça önemlidir.

- *İslâmda Eğitim ve Öğretim* (Ankara 1985)

İslâmiyet'in ilme verdiği değeri, müslümanların ilme ve medeniyete katkılarını ortaya koyan küçük bir risâledir.

- *Rahmet Peygamberi* (Ankara 1985)
- *Son İlahi Kitap Kur'an-ı Kerim* (Ankara 1987)
- *Nüzûlünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri: Ulûm-ı Kur'an* (Ankara 1987, 1989)
- *Son Çağlarda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri* (Asaf Demirbaş ve Abdullah Manaz ile birlikte, Ankara 1989)
- *Kuran Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler* (İstanbul, ts., Nebioğlu Yayınevi).

Bu eser, Kur'an'ı Kerim'in ilk vahiy anından başlayarak nüzûl sürecini, derlenip toplanışını, tesirlerini, okunuş tarzlarını, üslubunu, i'cazını, âyet ve sûrelerin tertibini, tefsirini, Kur'an hakkındaki ihtilafları, tercüme meselesini geniş biçimde incelemektedir. Öte yandan Batılıların Kur'an hakkındaki iftiralarına, Hz. Peygamber hakkındaki yanlış düşüncelerine de cevaplar içermektedir. Keskioglu'nun Kur'an tarihi alanındaki bu eseri, Türkçe literatüre ait kendi türünün ilk ve en iyi örneklerinden birisi olması açısından da çok önemlidir.

Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür: Osman Keskiöğlü

2.2. Tercüme Eserleri:

- *Muhammed Ebû Zehre'den Ebû Hanîfe* (Ankara 1962, 1997; İstanbul 1966, 1974)
- *İmam Şâfiî* (Ankara 1969),
- *İmam Malik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhı* (Ankara 1984),
- *Ahmed İbn-i Hanbel: Hayatı-Görüşleri-Fıkıhta Yeri* (Ankara 1984),
- *Şeyhülislâm Ahmed İbn-i Teymiye: Hayatı-Görüşleri-Fıkıhtaki Yeri-Usulü* (İstanbul 1987)
- İbn Hazm (Ercan Gündüz ile birlikte, İstanbul 1996)
- *Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'den Risâle fi hakki'l-Besmele* (Ankara 1977)
- *Seyyid Süleyman Nedvî'den Hazret-i Muhammed (aleyhisselâm) Hakkında Konferanslar* (Ankara, ts., Diyanet İşleri Başkanlığı yayını)

Bulgaristan'da başlattığı ilmi çalışmaları Türkiye'de devam ettiren Osman Keskiöğlü'nün *İslâm, Vakıflar Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* gibi çok sayıda dergide yayımlanmış makale ve tercümesi bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemli olanları şunlardır.³⁸

2.3. Telif Makaleleri

- “Kuran-ı Kerimde Gramer Hatası Yoktur”, *İslam* 1/6 (1956), 8-11.
- “Tefsir İlmi”, Ankara, *İslam*, 1/2 (1956), 5-6.
- “Endülüs Mersiyesi” *İslam* 1/9 (1957), 20-21.
- “Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 91-104.
- “Bir Müslüman Nasıl Olmalı?” *Diyanet İlmi Dergi* (1961), 63-65.
- “İslâm'da Tasvîr ve Minyatürler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1961), 11-23.
- “Yusuf Ziyaeddin Ersal (Ezherî) Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmi Dergi* (1961), 263-265.
- “Vakıflar Genel Müdürlüğü İhtisas Kitaplığındaki Eski Kur'an Tercümeleri”, *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 157-160.
- “Hazret-i Lokman'ın Oğluna Öğütleri”, *Diyanet İlmi Dergi* 1/3 (1962), 5-6.
- “Cemâleddin Efgâni”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 91-102.
- “Dinimiz Hayvanlara İyi Muameleyi Emreder”, *Diyanet İlmi Dergi* 1/7 (1962), 23-28.

³⁸ Yayımlanan makalelerin listesi için bk.

<http://ktp.isam.org.tr/makale/recordlist.php?MakaleAdAra=&YazarAdiAra=Osman+Keski%C4%9Flu&DergiAdiAra=&Cilt=&Sayi=&YayinYeri=&YayinTarihi=&-max=50&-find=+++Ara+%2F+Search+>

Mahmut Kelpetin

- “Mûsa Cârullah (1875-1949): Hayatı, Görüşleri ve Eserleri” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1964), 63-73.
- “İsmail Gelenbevi (1143-1205 H. /1730-1791 M.) ve Subût-ı Hilâl Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1965), 21-30.
- “Yeni İslâm Düşüncesi Üzerine Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1965), 45-52.
- “Kamil İnsan Olmanın Yolu”, *Diyanet İlmi Dergi* 4/7-8 (1965), 99-103.
- “Bulgaristan Türkleri Kocabalkan Köyleri Folkloru”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 3-6 (1966-1969), 215-251.
- “Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 221-234.
- “İslâmın Bugünü'ne Bir Bakış” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 143-153.
- “İslam Ülkelerinde İktisadi Duruma Bir Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi* 5/8 (1966), 190-192.
- “Ahmet Şah Veliyyullah Dehlevî”, *Diyanet İlmi Dergi* 5/12 (1966), 359-362.
- “Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 121-139.
- “Şah Veliyyullah Dehlevî”, *Üniversite ve Köy* 2/4 (1967), 22-23.
- “Hanefi Mezhebinin Muteber Fıkıh Kitapları”, *Diyanet İlmi Dergi* 6/11 (1967), 269-272.
- “Bulgaristan'daki Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 129-137.
- “Mekke'nin Fethi”, *Diyanet İlmi Dergi* 8/80-81 (1969), 29-33.
- “Tefsir: Hucûrât Süresi (Ayete: 10-12)”, *Diyanet İlmi Dergi* 8/82-83 (1969), 72-75.
- “Bakara Suresi (Ayete: 177)”, *Diyanet İlmi Dergi* 8/86-87 (1969), 198-201.
- “Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri”, *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 309-322.
- “Muhammed Abdüh (1266-1323 H. / 1849-1905 M.)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 109-136.
- “Hazret-i Peygamber'in Mübarek Hayatının ve Asr-ı Saadetin Kronolojisi”, *Diyanet İlmi Dergi [Hz. Muhammed (S.A.S.) özel sayısı]* (1970), 156-160.
- “Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bali Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971), 81-94.
- “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* 10 (1973), 109-112.
- “Ka'b b. Zübeyr ve Kaside-i Bürde”, *Diyanet İlmi Dergi* 14/2 (1975), 98-101.

**Osmanlı'dan Cumhuriyete, Bulgaristan'dan Türkiye'ye İlme Adanmış Bir Ömür:
Osman Keskiöğlü**

- “Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi” *Vakıflar Dergisi* 19 (1985), 25-30.
- “Balkanlarda İslâmlaşma Hareketi ve Türk-İslâm Eserleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, 2 (1985), 33-38.
- “Şumnu'da Türk İslam Eserleri”, *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 389-393.
- “Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku'nda: Tabiin Devri”, *Ehl-i Sünnet Tetkikleri* (1989), 411-425.

Sonuç

Osman Keskiöğlü, zor dönemlerde önemli sorumluluklar üstlenen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Bulgaristan'dan Türkiye'ye uzanan, ömrünü ilme adayan son dönemin önemli din âlimlerindedir. Mısır'da İslâmî ilimler sahasında aldığı ihtisas eğitimi sonrasında ana vatanı ile bağlarını koparmayıp Bulgaristan'a dönen Keskiöğlü, burada uzun yıllar önemli hizmetlerde bulunmuştur. Özellikle bağımsızlık sonrası Bulgaristan tarihinde müslümanların dinî eğitimlerinin ihtiyacına cevap vermek amacıyla kurulan Medresetü'nüvvâb'da yürüttüğü görevler sayesinde çok kıymetli hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Bu sebeple kendi devrinde müslümanların dinî ve kültürel hayatında önemli yeri bulunmaktadır. Hayatı hummalı bir ilmî faaliyet içinde geçen Keskiöğlü, öğrenciliğinden itibaren çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı yazılarla toplumun başta dinî açıdan olmak üzere çeşitli konularda bilinçlenmesini sağlamaya gayret etti. Öte yandan öğretmenlerin eğitim alanındaki rolünü ve etkinliğini arttırmak için “Türk Öğretmen Birliği”ni kurması, bölge tarihi ve özellikle de Bulgaristan tarihi açısından önemlidir.

Osman Keskiöğlü, Bulgaristan'da 1940 yılından itibaren Türklere yönelik giderek artan baskılar ve dinî eğitimde sınırlamalar sonrası ailesiyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Ankara'ya yerleşen Keskiöğlü hayatının sonuna kadar burada ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle İslâmî ilimlerin pek çok alanında kaleme aldığı eserlerde sade bir dil ve akıcı bir üslup kullanması, çalışmalarının geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlamıştır.

Osman Keskiöğlü'nün ilim dünyası açısından en önemli etkilerinden birisi de Bulgaristan'daki Türkler'in varlığını, tarihini, kültürel yapısını ve değerlerini ortaya çıkarmaya çalışma konusunda üstlendiği roldür. Bu konularla ilgili birçok kitap ve makale yazmıştır. Bu çalışmalarında Keskiöğlü, özellikle Bulgaristan'daki müslümanların tarihî ve kültürel mirasını ortaya koyacak, tarihî kimliklerinin muhafazasını sağlayacak değerlendirmelerde bulunmuş, böylece başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlar'daki İslâm medeniyetine ait öz değerlerin ortaya çıkarılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Diğer yandan bu alanda çalışmalar yapan pek çok araştırmacının önünü açıp istikametini belirlemesine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmed, Vedat S. "Bulgaristan'da Müslüman-Türk Varlığının Korunmasındaki En Önemli Etken Olan İslâmi Eğitimin Geçmişi ve Bugünü". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu = International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam*. 184-187. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Ahmed, Vedat S. "Osman Seyfullah Keskiöğlü'nün Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme". *Godişnik: na Visşiya İslamski Institut=Annual of the High Islamic Institut = Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*. 4 (2012): 5-12.
- Ahmed, Vedat S. "Şumnu'daki Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler", *Godişnik: na Visşiya İslamski Institut=Annual of the High Islamic Institut= Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, 3 (2011), 132-166.
- Anton, Minkov. "Bulgaria". *Encyclopaedia of Islam* (3. Edisyon). ed. Kate Fleet, vd. Erişim 1 Haziran 2022. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/bulgaria-COM_24364
- Ayan, Hüseyin. "Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Dr. Osman Keskiöğlü (1908-1989)". *Türk Kültürü*. 38/328 (1990), 506-509.
- Bahtiyar, Niyazi Hüseyin. *Balkanlarda Türk Ünlüleri: Ansiklopedik Bilgiler*. İstanbul: Bizim Yurt Yayınları, 1999.
- Bayram, Sadi-Ersal, Hayrettin. "Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu Nüvvap". *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 415-442.
- Cambazov, İsmail. *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944)*. 2 Cilt. Sofya: Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2013.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/396-399. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Medresetü'n-nüvvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/344-346. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Keskiöğlü, Osman. *Bulgaristan'da Türkler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Kılıç, Osman- Yılmaz, Hasan Hüseyin. "Bulgaristan'da Şumnu Şehrinde 'Medresetün Nüvvab': 1922-1948". *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut=Islam in the Balkans: Unexpired Hope*. 4/521-526. Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), 2016.
- Tefik, İbrahim Yusuf. *Osman Keskiöğlü'nün Tefsir, Kur'an İlimleri ve Meâline Dair Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Turan, Ömer. "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (4-7 Aralık 2003). Ed. Ali Aksu. 421- 466. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2006.
- Yaşaroğlu, Kâmil. M. "Osman Keskiöğlü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/309-310. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir - Nazım)*. Ed. Nevzat Kösoğlu. 32 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf> (erişim tarihi: 14 Ağustos 2019)
- <http://ktp.isam.org.tr/makale/recordlist.php?MakaleAdAra=&YazarAdiAra=Osman+Keski%C4%9Flu&De rgiAdiAra=&Cilt=&Sayi=&YayinYeri=&YayinTarihi=&-max=50&-find=+++Ara+%2F+Search+> (erişim tarihi: 10 Nisan 2022)